

піонерської організації України в 60-ті роки ХХ ст. були важливим фактором не лише ідейно-політичного, але й морального, трудового, естетичного, екологічного та фізичного виховання підростаючого покоління, сприяли патріотичному вихованню дітей та молоді, загальній освіті, розширенню кругозору, розвитку пізнавальних інтересів, залученню їх до творчої діяльності, формуванню інтелектуальних та практичних умінь, вибору майбутньої професії.

Подальшого вивчення потребують такі аспекти даної проблеми, як джерелознавчий аспект історико-краєзнавчої діяльності піонерської організації України в означений період та ін.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вербицький В. Центральному штабу юннатів та юннатівському рухові в Україні – 85 / В. Вербицький, Л. Мароник // Рідна школа. – 2010. – № 10. – С. 3–12.
2. Вінниченко А. І. Розвиток позакласної і позашкільної роботи в Українській РСР за 50 років радянської влади / А. І. Вінниченко // Народна освіта в Українській РСР за 50 років. – К. : Рад. школа, 1967. – С. 50–52.
3. Губенко В. В. Виховання в учнів любові до природи краю на краєзнавчому матеріалі / В. В. Губенко // Краєзнавство в школі. – К. : Рад. школа, 1966. – С. 7–14.
4. Костриця М. Ю. Туристично-краєзнавча робота в школі / М. Ю. Костриця. – К. : Рад. школа, 1985. – 128 с.
5. Лейбельман М. С. Досягнення дитячого туризму і краєзнавства на Україні / М. С. Лейбельман, А. Й. Піщанський // Краєзнавство в школі. – К. : Рад. школа, 1967. – Вип. 10. – С. 30–37.
6. Прус І. Т. Виховання соціалістичного патріотизму в піонерів у процесі краєзнавчої роботи : дис. ... канд. пед. наук / Прус Іван Терентійович. – К., 1961. – 287 с.
7. Прус І. Т. Виховання соціалістичного патріотизму в піонерів у процесі краєзнавчої роботи / І. Т. Прус. – К. : Рад. школа, 1962. – 119 с.
8. Прус І. Т. Краєзнавча робота в піонерській дружині / І. Т. Прус. – К. : Рад. школа, 1958. – 91 с.
9. Тренин И. М. Экскурсии с учителями и учащимися I–IV классов / И. М. Тренин. – М. : УЧПЕДГИЗ, 1963. – 56 с.

УДК [811.161.2(07)+821.161.2(07)](09)

Лариса Йовенко

ПИТАННЯ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ ВЧИТЕЛІВ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНІЗАЦІЇ

Стандарти компетентнісно-орієнтованої освіти зумовлюють реалізацію інноваційних підходів до професійної підготовки вчителя української мови і літератури. «Такий фахово-компетентний педагог викладає українознавчі предмети з урахуванням найновіших досягнень лінгвістики і літературознавства, логічно, послідовно формує творче, аналітичне мислення, філологічний смак учнів, розвиває в них прагнення пізнавати філософію українського слова, здійснює дослідницькі пошуки в галузі філологічних, психолого-педагогічних наук, мобільний до прийняття різних нововведень і найбільш оптимальних рішень» [6, с. 8].

Новітня освітня парадигма вчителя української мови і літератури вимагає історичного осмислення розвитку професійної підготовки.

Питання національної освіти і виховання, підготовки вчителя до роботи в школі та вищих навчальних закладах ще в дореволюційний період порушували Д. Дорошенко, С. Сірополко, І. Стешенко, С. Русова, Я. Чепіга, С. П. Черкасенко та ін.

Дослідженням проблем, що стосуються становлення і генези національної загальноосвітньої і вищої школи в Україні займалися О. Вишневецький, Н. Гупан, Н. Дем'яненко, В. Огнев'юк, Б. Ступарик, Г. Філіпчук та ін. Ґрунтовний аналіз розвитку вищої педагогічної школи в Україні здійснив В. Майборода, окремі аспекти фахової діяльності та підготовки педагогічних кадрів в освітній системі 20–30-х років ХХ ст. розглядаються у наукових студіях Л. Базиль, В. Греченка, І. Коляски, І. Кліцакова, А. Сасімова, О. Семенов, О. Ярмиша та ін.

Метою нашої розвідки було простежити становлення мовно-літературної освіти у період українізації.

Початок ХХ століття характеризується посиленням українського просвітницького, національного визвольного руху та глибоким усвідомленням українцями себе як окремого народу, відмінного від інших (у тому числі слов'янських) своїм світоглядом, мисленням, психологією, історією, культурою, традиціями. Ця доба дала такий сильний імпульс національного розвитку, який не змогла зупинити ні братовбивча громадянська війна, ні масова еміграція української інтелігенції, ні тиск тоталітарної держави [1, с. 43]. Період 1917–1928 рр. дослідники називають «пробудженням інтересом до національної ідентичності, відродженням українського культурного ренесансу, початком формування найважливіших складових національної системи підготовки вчителів української мови і літератури й водночас певною штучністю заходів

українізації» [6, с. 32].

Після революційного перевороту 1917 р. визріли всі умови для відродження національної ідеї і набуття нею реальних форм: утворення Центральної Ради, проголошення нею універсалів; заснування в Києві відділу українознавства при Всеукраїнській Академії наук (1918 р.); створення Української археологічної комісії. З особливим піднесенням зустріла такі події українська інтелігенція, зокрема вчителі, які на той час об'єднались у Всеукраїнську учительську спілку. Педагоги виступили з програмою суттєвих перетворень на ниві освіти й виховання, і для викладу поглядів учительства з цієї проблеми було засновано журнал «Вільна українська школа» [9, с. 5].

Про напрямок освітньої політики уряду УНР дають уявлення й інші документи. Так, 26 червня 1917 р. Генеральним Секретарем Народної Освіти І. М. Стешенком був підписаний циркуляр інспекторів вищих початкових, торговельних та ін. шкіл України про розвиток національної української школи та про необхідність запровадження в школах курсів української мови і літератури, історії та географії України, елементів краєзнавства, організацію при школах українських бібліотек та читалень, театральних гуртків, проведення різноманітних подорожей та екскурсій з метою ознайомлення учнів з пам'ятками старовини, а також утворення учнівських спілок. На думку автора циркуляру, все це мало сприяти вихованню дітей у повазі як до пануючого ладу, так і до рідного краю [9, с. 5].

Для викладання цього курсу необхідно було організувати належну підготовку вчительських кадрів. З цією метою по всій Україні започатковувалися короткотермінові (2–3 місяці) курси для вчителів.

Вищу освітню ланку складали Українські Народні Університети. Перший – було відкрито в Києві восени 1917 р. До його складу входили 3 факультети, серед яких – історико-філологічний, на якому вивчали історію, українську мову. Другий – восени 1918 р. в Кам'янці-Подільському [9, с. 5].

У 1918 р. влітку з ініціативи МНО було утворено курси 3-х типів: «лекторські курси для учителів середніх і вищих початкових шкіл, курси для учителів початкових шкіл (64 – курсів, із них 59 українських і 5 польських і єврейських). Це були теж учительські курси з українознавства, на яких упродовж 1917, 1918 років перебувало майже все народне учительство України. За місяць-півтора поставлена мета досяглась» [9, с. 6].

Згідно з наказом Міністерства народної освіти УНР, «викладовою мовою по всіх школах України: вищих, середніх та нижчих – повинна бути мова українська». Міністерство освіти здійснювало підготовку на курсах влітку 1918 р. вчителів, які могли б викладати шкільні предмети українською мовою. Курси були створені в Києві, Житомирі, Харкові,

Катеринославі, Полтаві, Одесі, на яких вивчали такі українознавчі дисципліни: історія України, історія українського письменства, історія української мови і діалектологія, географія України і природознавство.

Панівний режим в Україні в перші роки після громадянської війни не počував себе впевнено. Комуністичній партії бракувало підтримки неросійських народів, оскільки вона лишалася крихітною, переважно російською і міською організацією, яка невпевнено трималася над селянськими неросійськими масами, що хиталися у своїх настроях і не знали, яку владу підтримати [9, с. 7].

Більшовики на чолі з Леніним проаналізували ситуацію в Україні, і 29 листопада 1919 р. Пленум ЦК РКП (б) видав резолюцію «Про Радянську політику на Україні», яка надала певний стимул до національно-культурного відродження, започаткувала процес, який дістав пізніше назву «українізації» [9, с. 56]. Зокрема, у документі зазначається: «Зважаючи на те, що українська культура (мова, школа і т. ін.) на протязі століть придушувалася російським царизмом і експлуаторськими класами ЦК РКП ставить в обов'язок всім членам партії всіма засобами сприяти в усуненні всіх перешкод до вільного розвитку української мови і культури... Члени РКП на території України повинні на ділі проводити право трудящих мас вчитися і говорити в усіх радянських установах рідною мовою, всіляко протидіючи русифікаторським спробам відтіснити українську мову на другий план, перетворюючи її в знаряддя комуністичної освіти трудових мас» [5, с. 3].

Важливим напрямом культурного будівництва були ліквідація неписьменності населення. У 1921 р. була прийнята постанова Раднаркому УРСР, в якій підкреслювалося, що все населення віком від 8 до 50 років, яке не вміє читати й писати, зобов'язане навчатися грамоті російською або рідною мовою за бажанням. Передбачалося здійснити ліквідацію неписьменності за рахунок держави, але коштів на це виділялося мало. На селі ліди самі збирали кошти та продукти, наймали вчителів. На кошти товариства «Геть неписьменність!» утримувалося понад 2,5 тис. пунктів лікнепу, купувалася навчальна та методична літератури. Значна частина літератури завозилася з Росії. У 1922 р. з Росії було одержано 105,6 тис. примірників навчально-методичної літератури, у 1923 р. – 110,7 тис., що, очевидно, не допомогало українізації, а сприяло перенесенню російських методик, комуністичної ідеології на український ґрунт [1, с. 43].

На підставі постанови XII з'їзду Російської комуністичної партії (більшовиків) Рада Народних Комісарів України видала 27 липня 1923 р. декрет, яким було розпочато українізацію шкільних, виховних і культурно-освітніх установ: «...забезпечити українському народові виховання і навчання його рідною мовою» [5, с. 10]. Вона доручала міністру освіти О. Я. Шумському: «розвинути широкі заходи до підготовки нових кадрів педагогічного персоналу, що володіли б українською мовою, для

забезпечення як початкової, так і вищої школи українськими викладачами...вжити заходів для підготовки науково-дослідними кафедрами нової професури, яка б досконало знала українську мову» [5, с. 10].

Окрім цього, постановою Центрального Виконавчого Комітету і Ради Народних Комісарів від 1 серпня 1923 р. було започатковано українізацію державного апарату.

Декрет «Про заходи в справі українізації» ухвалював «закінчити переведення установ соціального виховання на українську мову протягом 2-х найближчих років» [9, с. 7]. Політика українізації полягала в оволодінні українською мовою, знаннями з української літератури, історії, культури. У країні виникла потреба поширення української мови з огляду на фактичну перевагу російської.

У республіці катастрофічно не вистачало учителів, викладачів, які б володіли українською мовою, тому гостро стала потреба підготовки кваліфікованих педагогічних кадрів для здійснення українізації в системі освіти.

У журналі «Шлях освіти» автор писав: «Зразу ж постало ще одне важливе питання: хто буде викладати в українській школі? Старий лад не залишив нам учителів, професорів-українців, це б то не по походженню тільки і симпатіях, а по вмінню проводити навчання українською мовою. Ще в сільських школах, в оточенні української стихії, знайшлася частина вчителів, що самотужки вивчили б будь-яку мову, назбирали б потроху яких могли книжок і тепер можуть викладати по-українському. Це найбільш стосується установ соціального виховання, сільськогосподарських профшкіл, кооперативних та почасти мистецьких» [4, с. 18].

Про те, що питання підготовки вчителів до викладання української мови, літератури та українознавства взагалі було на той час дуже важливим, свідчать публікації у педагогічній пресі того часу. Зокрема, «Про мову українського вчителя» П. Сапухіна, «Мова вчителя на Кам'янецьчині» В. Зборовця, «Студіювання української літератури на вінницьких педагогічних курсах» Є. Троцюк. Педагоги звертали увагу на те, що «мовний інвентар українського вчителя класично вбогий... Кожному педагогові добре відомо, що теоретичному засвоєнню граматичних категорій почесного місця в нашій школі не відводиться. Найкращим способом до оволодіння мовою, по-правді, вважається наслідування. Але що мусять діти наслідувати, коли з уст одного вчителя вони чують зразки зворотів неподібні до аналогічних висловів другого навчителя і у обох разом однакові помилки? Отже, треба одверто признатись, що ми ними часто-густо провокуємо й скривджуємо в школі літературну мову, замість давати гарні її зразки. Таке становище ховає в собі надзвичайно серйозну загрозу як для української національної культури, так і для розумового зростання нашої молоді» [9, с. 113].

Як свідчить педагогічна преса, мова підручників на той час теж була недосконалою. Діти ж наслідували мову вчителів та підручників, а разом з тим і огріхи.

На учительських підготовчих курсах з українознавства значної ваги надавали літературі, яка, згідно більшовицької ідеології, повинна «ілюструвати класові змагання та боротьбу за тієї чи іншої доби» [9, с. 88].

Програма з української літератури багато уваги приділяла фольклору. Теми, що розроблялися семінарським шляхом максимально наближені до життя, стимулювали і зміцнювали фольклорну пам'ять курсистів, оскільки вимагали пригадати обряд, звичай, певну модель поведінки в громаді, наприклад: «Як відбувається весілля в нашому селі?», «Як у нашому селі проходять колядки та щедрівки і які пісні при цьому співаються?», «Весняні пісні, що співають у нашому селі, їх характер та мотиви», «Легенди, що зв'язані з певною місцевістю нашого села». В основу самого студіювання на курсах був принцип – «Виходити з життя, з матеріалу відомого, з власних спостережень, навіть власних переживань, і через аналіз всього того власного матеріалу переходити до певних висновків» [9, с. 90].

Питання, що розглядалися на семінарських заняттях, спонукали до пошукової українознавчої роботи, ведення спостережень стаціонарним методом, який був тоді у великій повазі у фольклористів та етнографів. До того ж програма забезпечувала зв'язок фольклору з літературою, а тому курсантами розглядалися такі питання: «Весілля у повісті Квітки «Маруся», «Дума про трьох вітрів Тичини, як зразок писаної думи та її відношення до усних дум», «Барнашиха» Поліщука, як зразок писаної думи та її художня вартість» [9, с. 90].

Викладачі курсів звертали увагу на виховний потенціал українського фольклору, на семінарських заняттях розроблялися такі твори патріотичного змісту як «Невольничий плач», «Дума про Бондарівну», «Дума про Марусю Богуславку», «Дума про Ганжу Андибера», «Дума про бідну вдову», «Дума про смерть козака-бандуриста». Не пройшло повз увагу курсистів питання виховного потенціалу фольклору у контексті родинного виховання. Так на семінарському занятті «Спогади про казки мого дитинства та їхнє виховне значення» студенти пригадували народний епос свого дитинства, визначали його регіональні особливості, розповідали про ті враження, які довелося їм пережити у цьому зв'язку.

Курсанти також вчилися інсценізувати народні свята, наприклад, «Івана Купала», водити весняні хороводи «А ми просо сіяли», «Мак», «Огірочки», «Ящур» і відповідно до цього розроблялися плани виховних заходів та уроків для школи. Слухачі курсів складали також п'єси для дітей за сюжетами популярних народних дум. Керівник курсів вмотивовує вивчення усної народної творчості вимогами часу. Знання усної народної поетичної творчості, народних звичаїв, традицій, специфіку проведення

народних свят давали змогу учителям краще зрозуміти своїх учнів, їх психологію, світогляд, економічні відносини села, побут. Цінним є те, що в кінці підготовчого курсу слухачі уклали колективну збірку «Усна поезія Поділля».

«Студіюючи усну народну творчість, – писала Є. Троцюк, – курсанти, з одного боку, мають у своєму розпорядженні цілком відомий, близький і зрозумілий матеріал, який береться ними безпосередньо з життя, а не з книг; з другого боку, студіювання цього матеріалу дає можливість привчати курсантів свідомо дивитися на обряди, звичаї та забобони, якими просякнутий увесь світогляд несвідомої селянської маси» [9, с. 91].

У даному випадку показовим є вживання понять «забобон» і «несвідома маса». Словом «забобон», ймовірно, замінено термін «світогляд», щоб підкреслити авторську позицію щодо релігії, віри наших пращурів. У дусі того часу вжито вислів «несвідома селянська маса», оскільки саме так більшовицька верхівка називала українських селян через несприйняття ними комуністичних ідей. Вважаємо це даниною епохи, оскільки стаття загалом свідчить про непересічний інтелектуальний рівень автора, високу національну свідомість, намагання зберегти і впроваджувати у власну педагогічну практику усну народну словесність.

Поштовхом до активізації процесу українізації стало повернення на Україну Михайла Грушевського в 1924 р. Він відновив видання журналу «Україна» й став його редактором. Важливе програмно методологічне значення має стаття М. С. Грушевського «Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання» [2, с. 50–52], в якій йдеться про екологію народної культури, відповідальність держави за її збереження та підготовку вчителів до пошукової роботи.

Як справедливо зауважують дослідники, М. Грушевський повернувся на Україну не для тихої кабінетної праці, а для «продовження боротьби за національну самостійність і соборність України, – тою зброєю, яка в його руках була найсильнішою – зброєю науки» [1, с. 46].

Ще перед поверненням в Україну М. Грушевському була обіцяна посада президента Всеукраїнської Академії наук. Однак досить швидко академік зрозумів, що цієї важливої для нього обіцянки ніколи не буде виконано. Наприкінці 1927 р. політбюро ЦК КП(б)У розглянуло питання про дії Наркомату освіти та Київського окрпарткому щодо проведення реорганізації ВУАН. Постанови політбюро засвідчили подальший наступ компартійної влади на автономію Академії наук, посилення її ідеологізації та політизацію [1, с. 47].

Таким чином, українське відродження 20-х років ХХ ст. – яскравий феномен історії українського народу. Українізація охопила різні сфери життя, в тому числі освіту, науку, літературу. Серед її досягнень –

прискорення ліквідації неписьменності, спонукання до осмислення кожним національних культурних цінностей, створення сприятливих умов для розвитку української мови і функціонування її в усіх сферах життя, початок становлення складових вітчизняної мовно-літературної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Греченко В. А. Україна у добу «раннього» тоталітаризму (20-ті роки ХХ ст.) : монографія / В. А. Греченко, О. Н. Ярмиш. – Харків : Вид-во НУВС, 2001. – 276 с.
2. Грушевський М. С. Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання / М. С. Грушевський // Україна. – 1924. – № 4. – С. 50–52.
3. Зборовець В. Мова вчительства на Кам'яниччині / В. Зборовець // Шлях освіти. – 1926. – № 10. – С. 123–125.
4. І. Н. Українізація в справі народної освіти / І. Н. // Шлях освіти. – 1924. – № 10. – С. 15–16.
5. Коляска І. В. Освіта в радянській Україні / І. В. Коляска. – Торонто, 1970. – 242 с. [4]. – (Серія «Peter Martin Associates»).
6. Семеног О. Мовно-літературна освіта в Україні: погляд крізь роки : навчальний посібник / Олена Семеног, Людмила Базиль. – К. : Педагогічна думка, 2008. – 252 с.
7. Сірополко С. Історія освіти в Україні / Степан Сірополко. – Київ : Наук. думка. – 2001. – 912 с.
8. Стешенко І. До питання про концепцію національної школи в Україні в період 1917–1920-х рр. / І. Стешенко // Відродження. – 1993. – № 2. – С. 4–5.
9. Троцюк Є. Студіювання української літератури на Вінницьких педагогічних курсах / Є. Троцюк // Шлях освіти. – 1925. – № 12. – С. 88–114.
10. Українознавство в освітньому просторі сучасної школи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / [Сивачук Н. Н., Гончарук В. А., Йовенко Л. І., Терешко І. Г. та ін.]. – Умань : ФПО Жовтий. – 2011. 296 с.